

СЕКЦІЯ 4

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 334.758.01+339.137.2

Різак Т.В.*аспірант кафедри фінансів та банківської справи
Ужгородського національного університету*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ КЛАСТЕРІВ В УМОВАХ ЗРОСТАЮЧОЇ ГЛОБАЛЬНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Стаття присвячена аналізу теоретико-методичних основ визначення поняття «кластер», формування і розвитку кластерів в умовах зростаючої конкурентоспроможності. Узагальнено окремі аспекти щодо створення першого в Україні транспортно-логістичного кластера в Херсонській області. Обґрунтовано перспективи кластеризації в Закарпатській області.

Ключові слова: кластер, транспортно-логістичний кластер, конкурентоспроможність, глобалізація, теоретико-методичні основи, формування, перспектива.

Різак Т.В. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ КЛАСТЕРОВ В УСЛОВИЯХ РАСТУЩЕЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Статья посвящена анализу теоретико-методических основ определения понятия «кластер», формирования и развития кластеров в условиях растущей конкурентоспособности. Обобщены отдельные аспекты по созданию первого в Украине транспортно-логистического кластера в Херсонской области. Обоснованы перспективы кластеризации в Закарпатской области.

Ключевые слова: кластер, транспортно-логистический кластер, конкурентоспособность, глобализация, теоретико-методические основы, формирование, перспектива.

Rizak T.V. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF CLUSTERS OF INCREASING COMPETITIVENESS IN THE GLOBALIZATION PROCESS

The paper analyzes the theoretical and methodological foundations of the definition of «cluster» formation and development of clusters of increasing competitiveness. Overview on some aspects of the first in Ukraine transport and logistics cluster in the Kherson region. Grounded prospects clustering in Zakarpattia region.

Keywords: cluster, transport and logistics cluster, competitiveness, globalization, theoretical and methodological foundations, formation, perspective.

Постановка проблеми. Здійснення кластеризації в національній економіці, перспективи створення промислових і регіональних кластерів є надзвичайно важливою проблемою соціально-економічного розвитку регіонів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розв'язання проблеми формування і розвитку кластерів започатковано основоположником кластерної теорії М. Портером [3]. Всебічно дослідив роль кластерів в глобальній економіці С. Соколенко [1], а проблеми формування регіональної кластерної політики М. Макаренко [2], А. Скоч [11] та ін.

Постановка завдання. Завдання статті полягає в обґрунтуванні кластерної філософії переваг конкурентоспроможності кластерів у порівнянні з іншими мережевими структурами.

Виклад основного матеріалу дослідження. З посиленням глобалізації і паралельним розвитком процесу локалізації у провідних економістів світового співтовариства докорінно змінилося бачення такого фактора, як конкурентоспроможність економіки держав, регіону, корпорації. Широко розповсюджена раніше думка про несуттєвість ролі місця розташування виробництва для досягнення успіху у конкурентній боротьбі виявилася необґрунтованою. Висунута М. Портером (1990 р.) теорія національної, регіональної і місцевої конкурентоспроможності, що поставила у центр уваги кластерну модель господарювання, практично відразу була сприйнята як теоретиками, так і практиками. Відповідно до цієї теорії, в мікроекономічному діловому навколишньому

середовищі, де всі елементи зібрані разом, кластери відіграють провідну роль. Саме вони, кластери, є «будівельними блоками» у продуктивній інноваційній економіці [1, с. 50].

Розуміння кластерної філософії у світовому співтоваристві швидко зростає, а самі кластери стають ключовим компонентом національних і регіональних планів економічного розвитку. Окремі аспекти феномена кластера досліджувалися протягом ХХ ст. у теорії полюсів росту і структур із прямими та зворотними зв'язками, агломерації, в економічній географії, економіці міської місцевості й регіону, регіональній економіці та інших сферах. Більшість цих досліджень звернені до безпосередніх елементів кластерів (у радянській науці – до «територіально-виробничих комплексів») або кластерів певного типу. Багато із цих напрямів, наприклад теорія агломерації, сьогодні втрачають актуальність внаслідок глобалізації джерел постачання і ринків збуту [2, с. 198].

Відповідно до класичного визначення, в основі якого лежить підхід М. Портера [3], кластер являє собою групу взаємозалежних компаній, що географічно є сусідами, і пов'язаних з ними організацій, що діють у певних сферах, які характеризуються спільністю діяльністю і взаємодоповнюють один одного. Дослідження цитованого науковця містить у собі аналіз значної кількості прикладів конкурентоспроможності кластерів, створених у різних країнах, які враховують їх властивості загального характеру, що формують середовище, у якому конкурують місцеві фірми. Це середовище може сприяти виник-

ненню конкурентної переваги, а може і перешкоджати цьому. Ці чотири властивості розглянуті у фундаментальній праці цитованого науковця «Конкурентна перевага країн» (The Competitive Advantage of Nations), стосовно яких характерні [4]: 1) факторні умови, тобто ті конкретні фактори (наприклад, кваліфікована робоча сила певного профілю або інфраструктура), які необхідно для успішної конкуренції у даній галузі; 2) умови попиту, тобто який на внутрішньому ринку попит на продукцію чи послуги, що пропонується даною галуззю; 3) споріднені галузі (related) та галузі, що підтримують наявність або відсутність у країні споріднених галузей чи галузей, що підтримують, конкурентоспроможних на міжнародному ринку; 4) стратегія фірми, її структура та конкуренти, тобто умови у країні, які визначають те, як утворюються та управляються фірми, і характер конкуренції на внутрішньому ринку.

Ці властивості національної конкурентоспроможності М. Портер назвав детермінантами (determinants). *Першим* важливим детермінантом національної конкурентної переваги у якій-небудь галузі є факторні умови. *Другий* детермінант національної конкурентної переваги у якій-небудь галузі – це попит на внутрішньому ринку на товари чи послуги, що пропонуються цією фірмою. *Третім* важливим детермінантом, що визначає національну перевагу у галузі, є наявність у країні галузей – постачальниць, або суміжних галузей, які конкурентоспроможні на світовому ринку. *Четвертим* важливим детермінантом, що визначає конкурентоспроможність галузі, є той факт, що фірма створюється, організується, управляється залежно від характеру конкуренції на внутрішньому ринку.

Детермінанти національної конкурентоспроможності – це комплексна система, яка постійно розвивається. М. Портер назвав цю систему «ромбом», (в оригіналі – «diamond», тобто діамант), що, зокрема, відображає рисунок 1.

З наведеного вище рисунка видно, що кожний детермінант у цій системі впливає на всі інші. Проте, щоб завоювати та зберегти конкурентну перевагу в наукомістких галузях, які є основою будь-якої розвиненої економіки, необхідно мати перевагу в усіх складових частинах «ромба». Переваги у кожному детермінанті не є передумовою для конкурентної переваги у галузі. Взаємодія переваг в усіх детермінантах забезпечує виграні моменти, що підсилюють самі себе і які іноземним конкурентам важко знищити або скопіювати. Для завершення своєї теорії М. Портер розглядає ще дві змінні, які суттєво впливають на обставини в країні, – випадкові події та дії уряду. На наведеному рисунку вони зображені пунктиром тому, що не є детермінантами, але в історії більшості галузей, що конкурують, відіграв роль випадок, тобто такі події, які мають мало спільного з умовами розвитку в країні та впливати на які часто ні керівництво фірми, ні навіть національні уряди не можуть.

До подій, які мають особливо важливе значення для розвитку конкурентоспроможності, М. Портер зарахував такі: винахідництво; великі технологічні зрушення (наприклад, біотехнологія, мікроелектроніка); різкі зміни цін на ресурси, такі як нафтовий шок; значні зміни на світових фінансових ринках або в обмінних курсах; активізація світового чи місцевого попиту; політичні рішення закордонних урядів; війни.

Уряд може впливати та потрапляти під вплив – як позитивний, так і негативний – в усіх чотирьох детермінантах. Уряд також може створювати умови для розвитку споріднених галузей та постачальників іншими способами, зокрема такими, як контроль над рекламними засобами або регулювати діяльність інфраструктури. Урядова політика може впливати на стратегію фірм, їх структуру, суперництво, використовуючи регулювання ринків капіталу, податкову політику та антитрестівські закони. Своєю чергою, чотири детермінанти також можуть впливати на уряд, наприклад, капіталовкладення на освіту розподіляються залежно від кількості місцевих конкурентів.

Отже, національний «ромб» – це система, компоненти якої взаємозв'язані та підсилюють дію один одного. У контексті національного ромба кластери – це об'єднання національних конкурентоспроможних взаємозалежних галузей. Кластери відображають динаміку конкурентних переваг, і тому вони народжуються, поєднуються, розширюються, поглиблюються, але можуть і знижуватися, згортатися та розпадатися.

Останнім часом поживалися дослідження проблем стосовно формування та функціонування кластерів в Україні, що пояснюється насамперед тим, що одним із головних стратегічних завдань державної політики розвитку національної економіки до 2015 р. є підвищення конкурентоспроможності підприємств та регіонів, а також зміцнення їхнього ресурсного потенціалу [6, с. 276]. Враховуючи, що у соціально-економічному розвитку будь-якої країни зростає значення окремих територіальних утворень, у межах яких функціонують підприємства, а тому це обумовило переорієнтацію економічних досліджень на регі-

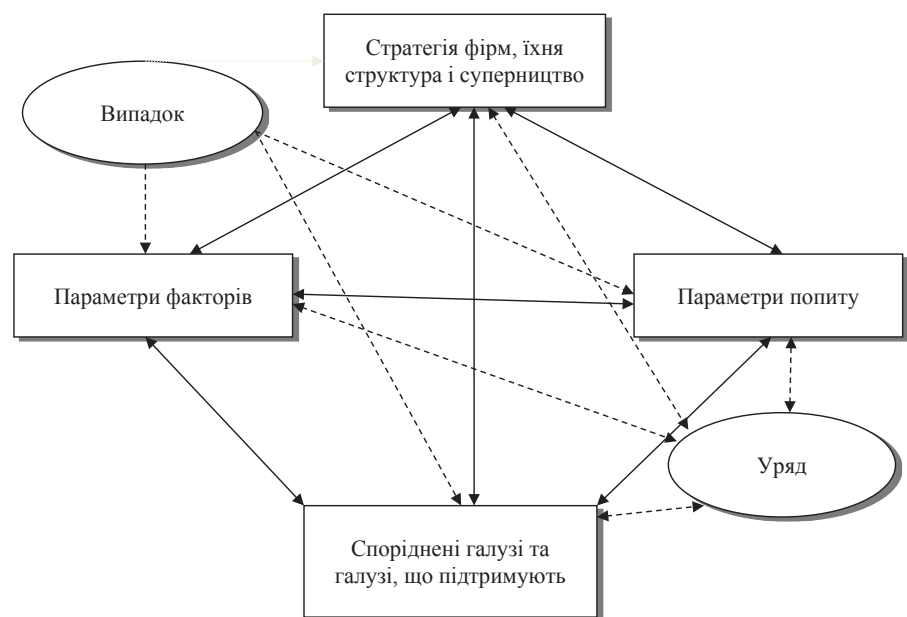

Рис. 1. Джерело конкурентних переваг у національному «ромбі» («діамант» Портера) [1, с. 76; 5, с. 150]

ональний, у зв'язку з чим швидко зростає усвідомлення кластерної ідеології, оскільки кластери стають ключовим компонентом як економічної політики, так і багатьох соціально-економічних стратегій.

Літературні джерела надають багатогранні визначення понять «кластер» та їх видів, а також «клас-теризація». Зокрема, за Великим тлумачним словником української мови [7], кластер – це підмножина об'єктів з певними наборами ознак, які виявляються під час кластерного аналізу. У «Вікіпедії», а також в інших наукових працях подаються такі визначення [8; 9; 10]:

- це географічна концентрація подібних, суміжних або додаткових підприємств з активними каналами для бізнес-трансакцій, комунікацій та діалогу, що поділяють спеціалізовану інфраструктуру, робочі ринки, послуги і мають спільні можливості або загрози;

- це мережа постачальників, виробників, споживачів, елементів промислової інфраструктури, дослідницьких інститутів, взаємозалежних у процесі створення доданої вартості;

- це група розташованих на території поселення або поблизу його взаємозалежних підприємств та організацій, які доповнюють і посилюють конкурентні переваги один одного;

- це група локалізованих взаємозалежних компаній, постачальників устаткування, комплектуючих, спеціалізованих послуг, тощо, науково-дослідних та навчальних інститутів, інших організацій, які доповнюють і посилюють конкурентні переваги один одного.

У теоретичному аспекті стосовно категорій «клас-теризація» і «кластер» С. Соколенко подаються такі дефініції [1, с. 50]:

- кластеризація – це тенденція фірм із спорідненої сфери бізнесу до концентрування за географічною ознакою;

- кластер, або мережева промислово-комерційна група, – це група близьких географічно, взаємозалежних компаній і організацій, що співробітничать з ними, які характеризуються спільністю напрямів діяльності і взаємодоповненням один одного;

- у широкому розумінні кластер – це агломерація фірм і їхніх постачальників, що дозволяє створити локально сконцентрований ринок праці. За допомогою кластеризації фірм можна також підсилити процес спеціалізації і поділу праці між фірмами (пропонує окремим фірмам значно ширший масштаб операцій), залучати покупців і продавців, зменшувати вартість одиниці продукції, виготовленої завдяки спільній діяльності. Також виникає можливість через кластеризацію фірм зменшити вартість одиниці технічної послуги, наданої членам кластера.

Окремі науковці виділяють дві фундаментальні характеристики кластерів, з яких [11]:

- *перша з них* стверджує, що фірми в кластері мають бути пов'язані вертикально (ланцюг покупок і продажів) і горизонтально (додаткові вироби і послуги, використання подібних спеціалізованих витрат, технологій або інститутів тощо);

- *друга фундаментальна характеристика* полягає в тому, що кластери – географічно близькі групи взаємозалежних компаній. Це сприяє формуванню і збільшенню переваг, що створюють вартість, яка є результатом мережі взаємодії між підприємствами.

Заслугою М. Портера є те, що своїми дослідженнями йому вдалося привести помилковість концепції, яка існувала до середини 80-х років, про те,

що на світових ринках конкурують галузі і країни. Як зараз відомо, на світових ринках конкурують фірми, тому основну увагу у кластерному аналізі слід зосередити на фірмах.

Необхідно зазначити, що кластери збирають набагато ширше коло учасників, ніж мережі. Це значно масштабніший організм. Ключовими компонентами в кластерах є університети, дослідницькі інститути, центри і лабораторії, технопарки, місцеві урядові структури. У кластерах також поєднуються пов'язані спільними інтересами різні компанії, об'єднання, асоційовані інститути. Кластери також створюють унікальний ґрунт для впровадження інновацій, підвищення продуктивності і розвитку малого та середнього підприємництва (МСП), і крім того у своєму розвитку мають істотні відмінності від мереж (табл. 1).

Таблиця 1
Відмінності у розвитку мереж і кластерів [1, с. 151]

Мережі	Кластери
Надають фірмам доступ до спеціалізованих послуг за низькими цінами	Залучають необхідні спеціалізовані послуги в регіони
Допускають лише обмежене членство	Надають відкрите членство
Ґрунтуються на контрактних угодах	Ґрунтуються на соціальних цінностях, які заохочують довіру між членами і сприяють розвитку взаємодій
Створюють можливість для фірм бути залученим в комплексне виробництво	Генерують потребу в об'єднанні все більшого числа фірм з однаковими або спорідненими ресурсами
Ґрунтуються на кооперації	Мають потреби як в кооперації, так і конкуренції
Мають спільні ділові цілі	Виробляють і мають комплексне бачення завдань

А. Скотч зазначає, що виділяють дві основні категорії кластерів, які сформовані по функціональній і просторовій осях: це, відповідно, промислові й регіональні кластери, з яких [11]:

- *промисловий кластер* фокусується на конкуренції всередині сектора. Він складається із діючих осіб, ресурсів і видів діяльності, які поєднуються разом для розвитку, виробництва і продажу різноманітних типів товарів і послуг. Промисловий кластер, як правило, просторово не прив'язаний до певної урбанізованої області. На противагу регіональному кластеру, він має потенціал розширювати межі, охоплюючи весь регіон або країну;

- *регіональний кластер* – це просторова агломерація подібної та пов'язаної економічної діяльності, що формує основу місцевого середовища, сприяє «переливам» знання та стимулює різні форми навчання й адаптації. Такі кластери складаються з малих і середніх підприємств, успішна діяльність яких обумовлена соціальним капіталом і географічною близькістю. Інша особливість цих кластерів полягає в тому, що фірми в них менш взаємозалежні, ніж у промислових кластерах.

Водночас С. Соколенко стверджує, що [1, с. 75]:

- *промисловий кластер можна характеризувати як групу виробничих підприємств і невиробничих організацій, для яких членство в кластері є важливим засобом посилення індивідуальної конкурентоспроможності. До групи некомерційних організацій, як правило, включаються промислові асоціації, вищі навчальні заклади, зокрема університети, що беруть участь у реалізації спеціальних промислових програм, державні установи підвищення*

кваліфікації, брокерські мережеві структури та ін. Об'єднані в групу допоміжних установ, ці організації дуже часто виявляються найбільш важливими ланками в досягненні кластерами бажаного успіху;

- до регіональних промислових кластерів відносяться групи фірм, сконцентровані географічно, за звичай, усередині регіону, що входить до складу метрополії з активними каналами для ділових трансакцій, комунікацій і діалогу, що спільно використовують спеціалізовану інфраструктуру, ринки праці і послуг і будь-які інші функціональні економічні структури.

В Україні також здійснюються організаційні заходи для формування транспортно-логістичних кластерів, серед яких перспективним визнано створення [12, с. 28-37]:

• першого в Україні транспортно-логістичного кластера в Херсонській області, який має об'єднати 106 підприємств та організацій, серед яких – 3 морських торгових порти, 7 річкових портів, 5 судноплавних компаній, судноремонтні верфі, підприємства залізничного та автомобільного транспорту, аеропорт, авіапідприємства. Основні завдання кластера, який перебуває на стадії формування, полягають у вдосконаленні транспортної системи області, налагодженні взаємодії підприємств транспортної галузі, реструктуризації транспортних структур. Зазначимо, що в Закарпатті передбачено освоєння водного виду транспорту шляхом спорудження річкового вантажного порту в м. Чоп з метою входження у транспортний коридор № 7 – Дунайський водний, за рахунок якого регіон матиме безпосередній зв'язок з річковими портами Херсонщини [13];

• у Закарпатській області створюється транскордонний логістичний кластер у відповідності до підписаної угоди з м. Загонь (Угорщина) від 21 вересня 2009 р. про співробітництво та інформаційне партнерство між Карпатським регіональним центром інноваційного розвитку і регіональним логістичним кластером «Загонь». Предмет угоди – активізація транскордонних економічних, транспортно-логістичних, інфраструктурних та освітніх зв'язків на основі інноваційного розвитку регіонів. Проект комплексного розвитку регіону «Загонь» передбачає формування біля кордону з Україною логістичного центру, здатного відігравати роль моста транспортних перевезень між Азією, Росією, Україною і Західною Європою обсягом щонайменше 16 млн т вантажів на рік [14].

Використовуючи вигідне геополітичне розташування Закарпаття у центрі Європи, а також те, що більше половини території області займають ліси, у перспективі доцільно формувати і розвивати лісовий кластер, використовуючи у цій сфері досвід Австрії, Фінляндії та інших країн.

Висновки з проведеного дослідження. Теорія М. Портера щодо національної, регіональної і міс-

цевої конкурентоспроможності поставила у центр уваги кластерну модель господарювання, яка була сприйнята як теоретиками, так і практиками. Дослідження цитованого науковця містить у собі аналіз значної кількості прикладів конкурентоспроможності кластерів, створених у різних країнах на базі чотирьох властивостей національної конкурентоспроможності, які ним названі детермінантами.

Дослідження проблем формування та функціонування кластерів в Україні є одним із головних стратегічних завдань державної політики розвитку національної економіки до 2015 р., у зв'язку з чим актуальністю і новизною з даної проблеми характеризуються праці провідних вітчизняних науковців.

Авторські дослідження підтверджують доцільність організаційних заходів щодо формування транспортно-логістичних кластерів у Херсонській та транскордонного в Закарпатській областях, а в перспективі створення лісового кластера на Закарпатті, використовуючи досвід у цій сфері Австрії, Фінляндії та інших країн.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці. – К. : Логос, 2004. – 848 с.
2. Макаренко М.В. Формування регіональної кластерної політики / Актуальні проблеми економіки: Науковий економічний вісник. – 2012. – № 12(126). – С. 197-207.
3. Портер М. Международная конкуренция / Пер. с англ. ; Под ред. и с предисл. В.Л. Щетинина. – М. : Международные отношения, 1993. – 896 с.
4. M. Porter, The Competitive Advantage of Nations, 1990. – P. 72.
5. Козик В.В., Панкова Л.А., Даниленко Н.Б. Міжнародні економічні відносини : навч. посіб. – 6-те вид., стер. – К. : Знання, 2006. – 406 с.
6. Дейнека О.І., Демченко В.В. Кластери та конкурентоспроможність прикордонних територій // Регіональна економіка. – 2008. – № 2(48). – С. 276.
7. Великим тлумачним словником української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slovnuk.net>.
8. Вільна енциклопедія «Вікіпедія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
9. Семенов Г.А., Богма О.С. Національний кластер – новий шлях для прискорення економічного та інноваційного розвитку зростання України // Вісник економічної науки України. – 2006. – № 1. – С. 127-133.
10. Ковальова Ю. Кластер як новий інструмент модернізації економіки // Схід. – 2007. – № 5(83).
11. Скотч А. Международный опыт формирования кластеров [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.intelros.ru.
12. Кислий В., Жарик Т. Развитие транспортно-логистических кластеров в Украине // Экономика Украины. – 2010. – № 12(589). – С. 28-37.
13. Концепція сталого розвитку Закарпаття / Схвалена рішенням обласної ради IV скликання від 16 жовтня 2002 року № 71.
14. Карпатський РЦІР поглиблює співпрацю з Угорщиною [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.in.gov.ua/index.php?get=news&id=2045>.